

राष्ट्रीयशिक्षानीतौ 2020 इत्यस्यां मूल्यानि

ममता

असि.प्रोफेसर, शिक्षापीठ, श्रीलालबहादुरशास्त्रीराष्ट्रीयसंस्कृतविश्वविद्यालय, नवदेहली।

Article Info

Publication Issue :

September-October-2023

Volume 6, Issue 5

Page Number : 53-55

Article History

Received : 01 Sep 2023

Published : 29 Sep 2023

शोधसारांश:- छात्राणां व्यक्तित्वस्य सर्वाङ्गीणविकासे सहायकानि यानि अपेक्षितानि धार्मिक-सामाजिक-राजनैतिक-लोकतान्त्रिक-संवैधानिक-सांस्कृतिक-भौगोलिक-आर्थिकेत्यादीनि मूल्यानि भवन्ति। तेषां सम्यक् संयोजनं राष्ट्रीयशिक्षानीतौ तत्र 2020 इत्यस्यां कृतमस्ति। एतासां सर्वासां शिक्षासम्बद्धनीतीनां सम्यक् क्रियान्वयनाय राष्ट्रीयपाठ्यचर्यासंरचना 2023 NCERT इत्यनेन प्रस्तुता।

मुख्यशब्दः - धार्मिकः, सामाजिकः, राजनैतिकः, लोकतान्त्रिकः, संवैधानिकः, सांस्कृतिकः, भौगोलिकः, राष्ट्रीयशिक्षा, मूल्यानि।

ज्ञान-सत्ता-विचार-चिन्ताख्यानबोधिका एवञ्च मोक्षमार्गनिर्देशिका शिक्षा नूनमेव अन्यैरनुशासनमिवेकमनुशासनमस्ति अन्यैरपि अस्याः शिक्षाया अपि स्वस्य तत्त्व-ज्ञान-मूल्यमीमांसश्चास्ति। स्वमेवानुशासनपक्षे अस्य स्वरूपमत्यन्तं विस्तरमेवञ्च जीवनं प्रति क्षेत्रं प्रति एषा स्पृशति। पूर्वजेषु प्राप्तायाः चरित्रशिक्षायाः (सम्पूर्णशिक्षायाः वा आत्मशिक्षायाः) दीर्घतमायाः यात्रायाः एषान्यैरिव एका प्रमाणभूता साक्ष्यता वर्तते। व्यवस्थायामस्याम् अस्याः यद्रूपं स्वरूपमस्माकं देशे आवश्यकं तस्य दर्शनं पूर्णत्वेन न च कस्मिन्नपि आयोगे नीतिषु भवति। सर्वेषु आयोगेषु शिक्षानीतिषु तत्र 1968, 1977, 1984-85, 1995, 2005 इत्यादिषु नावलोक्यते। तासु नीतिषु भ्रमात्मकविषयाणां प्राचुर्येण स्थानप्रदानेन संयोजनेन सह भारतीयं प्राच्यज्ञान-बोध-कौशल-विचारानु प्रति प्रत्युपेक्षाभावास्ति।

कस्यापि राष्ट्रस्य सर्वा व्यवस्थाः सर्वे विषयाः दृष्टिपदे निमग्ना इति धिया शिक्षायामेव सन्निहितो भवन्ति। वस्तुतस्तु राष्ट्रीयशिक्षानीति 2020 इति भारतीयशिक्षाव्यवस्थायाः रचनात्मकं परिष्कारं प्रस्तौति।

बहुकालात् यस्याः शिक्षानीत्याः प्रतीक्षा भारतीयशिक्षाव्यवस्थायामासीत् यया भारतीयाः भारतीयशिक्षा नवदिशां नव लक्ष्यमुद्देश्यं स्वधर्मदर्शनमूल्यमनुगुणं प्राप्नुयुः। चतुश्रिंशत् वर्षान्तरं कस्तूरीरंगनमहाशयस्य आध्यक्षे निर्मितायाः शिक्षानीतेः 2020 इत्यस्याः प्रतिवेदनं भारतसर्वकारेण विंशत्योत्तरविंशतितमे वर्षे जुलैमासस्य ऊनत्रिंशत् दिनाङ्के (19-07-2020) प्रस्तुतम्। या शिक्षानीतिः 2020 इत्यत्र प्रस्तुता सा नूनमेव भारतीयशिक्षायाः अपूर्णतायाः विभिन्नसमस्यायाः समाधानाय पूर्णतां प्रति अग्रेसराय च शैक्षिकपरिष्कारैः साकं नवशिक्षासंरचना 10+2+3 तथा च 5+3+3+4 इतीमां संरचनां प्रस्तौति। अनया नूनमेव अस्मदीया सर्वशिक्षाव्यवस्था उचिता भविष्यति। एषा शिक्षानीति 2020 इच्छति यत् भारतीयशिक्षा व्यवस्थायां समावेशनस्य एवञ्च संस्थानीकरणस्य नवायामाः स्थापिताः भवेयुः। अस्यां शिक्षानीत्यां 2020 इत्यस्यां चत्वारो भागाः स्कूलशिक्षा, (विद्यालयीयशिक्षा) उच्चतरशिक्षा, केन्द्रीयविचारणीयसन्दर्भाः एवञ्च क्रियान्वयनस्य रणनीतयः प्रस्तूयन्ते।

अस्याः शिक्षानीतेः परिचयमार्गे बहूनां संवैधानिक-राष्ट्रीय-सांस्कृतिकमूल्यानां मानवजीवने महत्त्वं अवगत्य प्रथमे अनुच्छेदे वर्णितमस्ति। तत्र स्वतन्त्रभावेन निगदितमस्ति यत् शिक्षा पूर्णमानवस्य क्षमतां प्राप्तये न्यायसंगत-न्यायपूर्ण-समाजराष्ट्रयोः विकासाय एका मूलभूतावश्यकता अस्ति। एषा 2020 इति शिक्षानीति गुणवत्तापूर्णशिक्षां प्रति सार्वभौमिकविश्वतोमुखी चास्ति। वस्तुतस्तु सर्वे

भारतीयाः गुणवत्तापूर्णशिक्षाविकारैः लाभान्विता भवेयुरिति। विश्वतोमुखात्वाद्देशा 2020 इति शिक्षानीति वैश्विकमानकेषु मञ्चेषु सामाजिकन्याय-समानता-वैज्ञानिकोन्नति-राष्ट्रीयैक्यता-सांस्कृतिकसंरक्षणस्य सन्दर्भे भारतराष्ट्रस्य सततप्रगतेः आर्थिकविकासयोश्च कुञ्चिकास्ति। सार्वभौमिकी-उच्चस्तरीया शिक्षा तस्य समुचितं माध्यमस्ति यया अस्माकं राष्ट्रस्य सर्वेषां समृद्धप्रतिभानां संसाधनानां सर्वोत्तमः विकासः सम्बर्धनं व्यक्ति-समाज-राष्ट्र-विश्वस्य कल्याणाय अभ्युदयाय च वसुधैवकुटुम्बमिति धिया भवितुमर्हति। संवैधानिकमूल्यानां संयुक्तसामाजिकमूल्यानां सम्यगसंरक्षणेन सह अस्यां खलु 2020 शिक्षानीत्यां समावेशनात्मकमूल्यानां संयुक्तसामाजिकमूल्यानामपि महत्त्वपूर्णं स्थानमस्ति। अस्यां बहवः नीतिगताः संस्तुतयः प्रदत्ताः सन्ति। एषा 2020 इति शिक्षानीति बालकेभ्यः अनेकैः संसाधनैः याः शैक्षिकसमग्र्यः प्रदीयन्ते तेषामधिगमनं ते नूनमेव कुर्युः। एवञ्च तैः साकं सतताधिगमस्य कलामपि ते अवगच्छेयुः। मूल्यशिक्षायाः वा नैतिकशिक्षायाः सन्दर्भे अस्यां खलु नीत्यां निगदितमस्ति यत् सत्यं कर्तुमित्यस्य महत्त्वमल्पवयसि एव अधिगच्छेयुः। ते संरचनात्मकरूपेण नैतिकनिर्णयं कर्तुं सक्षमाः भवेयुः। कालान्तरे अनैतिकमूल्यानां तत्र वञ्चना, हिंसा, साहित्यात्मकमूल्यानां नाशाय परिष्काराय च सहिष्णुता, सहानुभूतिः समानता-सामाजिकन्यायादीनां परमसंवैधानिकमूल्यानां विस्तरं रूपं प्रदास्यते। येषु सर्वेषु कार्येषु नैतिकाचरणाय विभिन्नैः संसाधनैः ते सक्षमाः भवेयुरित्यस्मिन् खलु पक्षे महत्त्वपूर्णं बलं प्रदीयते। येन स्वजीवनस्य सञ्चालनाय अपेक्षितानि मानवमूल्यानि तेषु विभिन्नेषु शिक्षाप्राप्तवत्सु ध्वजेषु नूनमेव भवेयुः। अनया 2020 इति शिक्षानीत्या शिक्षाप्राप्तवन्तः छात्राः पारम्परिकैः भारतीयमूल्यैः सह मानवजीवनस्य आधारभूतानां मूल्यानां संवैधानिकमूल्यानां च तद्यथा सेवा-अहिंसा-स्वच्छता-सत्य-निष्काम-कर्म-शान्ति-त्याग-सहिष्णुता-विविधता-बहुलवाद-नैतिक-आचरण-लैङ्गिकसंवेदनशीलता वृद्धान् प्रति सम्मानं सर्वेषां जनानां वैयक्तिकभिन्नतानां तेषामन्तर्निहितशक्तीनां क्षमतानां सम्मानं पर्यावरणं प्रति सम्मान-सहयोग-शिष्टाचार-धैर्य-क्षमा-सहानुभूति-करुणा-देशभक्ति-लोकतान्त्रिकदृष्टिकोण-अखण्डता-कर्तव्यबोध-न्याय-स्वतन्त्रता-समानता-बन्धुत्वादीनां च मूल्यानां विकासः छात्रेषु भविष्यन्ति। एतदर्थं राष्ट्रीयपाठ्यचर्यायां छात्रेभ्यः उक्तानां मूल्यानां समुपस्थानं पञ्चतन्त्रस्य कथा हितोपदेशस्य सम्बद्धकथा जातकथा अन्याः दन्तकथाः भारतीयपरम्पराभिः प्रेरिकाः कथाः संयोजिताः भविष्यन्ति। येषां सरुचिभिरध्ययनस्य अवसरेण सह तासामधिगमस्यापि अवसरं ते प्राप्तुं समर्थाः सक्षमाश्च भविष्यन्ति। एवञ्च एषां भारतीयपारम्परिकमूल्यान्तं संवैधानिकमूल्यानां वैश्विकस्तरे कीदृशः प्रभावः विषयेस्मिन् ते नूनमेव शक्ताः सक्षमाः भविष्यन्ति।

छात्राणां जीवने व्यक्तित्वे च मूल्यानां सम्यक् संरक्षणाय भारतीयसंविधानस्य केचनांशाः छात्रेभ्यः अनिवार्याः भविष्यन्ति, तथा च शरीरमाध्यम खलु धर्मसाधनमिति महाकविकालिदासधियाप्राणसहितं शरीरं मूल्यसंरक्षणायमत्यन्तमपेक्षितमस्ति। एतदर्थं 2020 इति शिक्षानीतौ स्वास्थ्यस्य आधारभूते प्रशिक्षणे निवारकस्वास्थ्यम्, मानसिकस्वास्थ्यम्, सुपोषणम्, वैयक्तिकीं सार्वजनिकीं च स्वच्छता, क्रियाभिः सह प्राथमिकचिकित्सायाः महत्त्वपूर्णं स्थानं प्रतिपादितमस्ति। अनेन प्रकारेण उचितस्वास्थ्याय तस्मिन् सम्यक् मूल्यानां सम्बर्धनाय च पाठ्यचर्यायां पाठ्यक्रमे मदिरा, तमालपत्रम्, अन्यमादकपदार्थानां दुष्प्रभावानां वैज्ञानिकव्याख्याः क्रियापाठादयाश्च भविष्यति। तद्यथा-

Students will be fought at a young ang importance of "doing what's right" and with be given a logical framework for making ethical decisions. In later years, this would then be expandeddong themes of cheating, violence, plagiarism, littering, tolerance, equality, empathy, weak view to Enabling children to embrace moral/ethical Values in conducting one's life, formulate a portion argument about on an official issue forms multiple perspectives, and use ethical practices in all work. Ap consequences of such basic ethical reasoning traditional Indian values and all basic humon and constitutional values (such as Seve, Swachchata, satya, neklcam, Karma, sham bas, sacrifice,peace, tolerance, diversity, pluralism, pleas conduct, gender sensitivity, respect for elders, - respect for all people and their inherent capabilities Chimp. regardless of background, respect for environment. held fulness, courtesy, patience, friezeempathy "Compass con, patriotism democratic

outlook in –terrify, responsibility, justice, liberty, equality, and fraternity) will be divedofed in. Lall students (N.e. P. 2020, 4.28)

अनेन प्रकारेण राष्ट्रीयशिक्षानीतौ 2020 इत्यस्यां नीते: सिद्धान्तर्गते मूल्यशिक्षाया: विषये निगदितमस्ति यत् नैतिक-मानवीय-संवैधानिकमूल्यानां सम्वर्धनं तत्र अन्यान् प्रत्यादरः वा सम्मानम्, स्वच्छजीवनचर्या, सुलोकतन्त्रात्मकमूल्यानां , स्वच्छसेवा, सामाजिकन्यायः, स्वतन्त्रता, समानता, भर्तृत्व-बन्धुता इत्यादीनां मूल्यानां महत्त्वपूर्णं स्थानं नीतित्वेन स्वीकृतमस्ति। तद्यथा- Ethics and human and Constitutional values like emfathy, respect for others, cleanliness, Courtesy, democratic operate, spirit of service, respect for public property, scientific temper, liberty, responsibility, pluralism, equality and Justice. I NEP 2020, principles of the policy, P.5

निष्कर्षत्वेन कथयितुं शक्यते यत् छात्राणां व्यक्तित्वस्य सर्वाङ्गीणविकासे सहायकानि यानि अपेक्षितानि धार्मिक-सामाजिक-राजनैतिक-लोकतान्त्रिक-संवैधानिक-सांस्कृतिक-भौगोलिक-आर्थिकेत्यादीनि मूल्यानि भवन्ति। तेषां सम्यक् संयोजनं राष्ट्रीयशिक्षानीतौ तत्र 2020 इत्यस्यां कृतमस्ति। एतासां सर्वासां शिक्षासम्बद्धनीतीनां सम्यक् क्रियान्वयनाय राष्ट्रीयपाठ्यचर्यासंरचना 2023 NCERT इत्यनेन प्रस्तुता।

सन्दर्भ-ग्रन्थ-सूची

1. National curriculum framework for school education 2023, N.C.E.R.T New delhi.
2. राष्ट्रीय शिक्षा नीति-2020 शिक्षा मन्त्रालय भारत सर्वकार।
3. मणि: डॉ. वाचस्पति नाथ झा “शिक्षाया: दार्शनिकसामाजिकाधारा:” वर्षम्, 2018, प्रथम संस्करण, पोद्दार पब्लिकेशन, तारा कालोनी, छिन्नपुर, वाराणसी।
4. मणि: डॉ. वाचस्पति नाथ झा, पाठ्यचर्या विद्यालयश्च, वर्षम्-2016, प्रथम संस्करण, वीर बहादुर पब्लिकेशन, साउथसिटी, रायबरेली रोड, लखनऊ।
5. वर्मा वैद्यकाश, अधिनीति शास्त्र के मुख्य सिद्धान्त, एलाइड पब्लिशर्स, प्राइवेट लिमिटेड, वर्ष- 1987, प्रथम संस्करण, नईदिल्ली।
6. शर्मा.आर.ए. मानव मूल्य एवं शिक्षा आर. लाल. बुक डिपो, मेरठ।